

DOCUMENTACIÓ HISTÒRICA I REALITAT

GEOGRÀFICA: EL CAS DE CIVIT

ALBERT TURULL

INTRODUCCIÓ

Entre l'oceà d'informacions que conté l'obra cabdal de Joan Coromines, l'*Onomasticon Cataloniae* (des d'ara, OC), informacions sempre útils i prou sovint definitives, m'ha cridat l'atenció, en el curs del treball que estic realitzant sobre la toponímia de les terres de Ponent, el tractament que el mestre fa d'un cas concret, pertanyent a la comarca d'on sóc fill: el del nom de lloc *Civit*, que tot seguit exposaré i miraré de descabdellar.

El fet és que, com calia esperar, l'OC dedica un article al nom d'aquest poble de la capçalera del riu d'Ondara, agregat al municipi de Talavera (el més sud-oriental de l'actual demarcació administrativa que empra el mil·lenari nom comarcal de Segarra), i que, com és norma en aquesta obra, se'n tracta l'etimologia a partir tant de les fonts documentals que l'esmenten com de la intuïció, saviesa i bibliografia habituals de Joan Coromines.¹

---

1. Diem que és norma esperable que el nom d'aquesta població es reculli i es tracti en l'OC, car aquesta és la comesa fonamental de l'obra, l'objecte de la qual, com es diu en el subtítol, són «els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana». Però malauradament no sempre es compleix una tal comesa, ja que, a banda de centenars de topònims menors, hi hem trobat a faltar nombrosos noms de poblacions (i altres: no hi ha *Balears*, per exemple). Sense sortir de l'àmbit de les comarques de Ponent i les del seu entorn, una primera i provisional relació de topònims majors absents en les pàgines de l'OC ha d'encapçalar-se amb el nom de set poblacions amb municipi propi, com són el Cogul (Garrigues), Foradada (Noguera), Passanant (Conca de Barberà), Pinós (Solsonès), el Poal (Pla d'Urgell), Sant Guim de Freixenet (Segarra) i Sarroca de Lleida (Segrià); i inclouria també, com a mínim, el cas d'aquests altres nuclis de poblament: Amorós i el Castell de Santa Maria (Sant Guim de Freixenet, Segarra), Castellmeià (Torrefeta, Segarra), Castelltort (Calonge de Segarra, Anoia), la Cluella (Tiurana, Noguera), Collfred (Artesa de Segre,

CIVIT A L'OBRA DE JOAN COROMINES

Ja a l'inici de l'article de l'OC dedicat a Civit² trobem una doble afirmació de Coromines, la primera part de la qual serva un matís subjectiu, que desapareix sota l'aparent objectivitat científica de la segona: «[aquest poblet] no ha tingut mai gaire importància, ni n'hi ha notícia certa fins a la fi del s. XV» (380a52-53).³ No satisfet encara, ho rebla poc més avall amb una contundència que qualsevol lector es veu impel·lit a considerar definitiva: «no figura en absolut en els censos, ni en el de 1359, ni en cap, fins al de 1831» (380a55-56).

Un cop entrats en l'apartat etimològic,⁴ el nus central de l'argumentació de Coromines consisteix encara a mantenir aquell principi de l'absència total del nom i gairebé del lloc mateix de Civit durant l'època medieval, cosa que el duu a desqualificar sense contemplacions els autors que hagin afirmat res de mínimament contradictori amb aquest principi, i a postular una duplicitat geogràfica que, segons ell, ha estat font de maldestres confusions. Així s'expressa el savi de Pineda: «Aquest poble ha estat confós per algú amb una antiga valleta

---

Noguera), Contrast (Argençola, Anoia), Fontdepou (Àger, Noguera), la Fortesa (Sant Pere Sallavinera, Anoia), Maians (Castellfollit del Boix, Bages), Malacara (Estaràs, Segarra), Malagarriga (Pinós, Solsonès), Malavella o Meravella (Oliola, Noguera), la Manresana (Sant Ramon, Segarra), Millà (Àger, Noguera), la Molgosa (les Oluges, Segarra), Mont-roig de Segarra (Plans de Sió, Segarra), la Novella (Vila-sana, Pla d'Urgell), Pallerols (Talavera, Segarra), la Pobla de Carivenys (Santa Coloma de Queralt, Conca de Barberà), el Pont d'Alentorn (Artesa de Segre, Noguera), els Quadrells (la Molsosa, Solsonès), Queràs (Cervera, Segarra), les Roques d'Aguiló (Santa Coloma de Queralt, Conca de Barberà), la Sala de Comalats (Passanant, Conca de Barberà), Suquets (Lleida, Segrià), Terrassola (Baronia de Rialb, Noguera), les Ventoses (Preixens, Noguera), Vilamajor (Àger, Noguera), Vilanova de l'Horta o Vilanoveta (Lleida, Segrià) i Xoriguera (Biosca, Segarra). A pocs membres històrics de la Societat d'Onomàstica se'ls deurà haver escapat com és de significativa, potser, una d'aquestes absències (casual o no): la que, començant a comptar des del final de la relació, hi figura en setè lloc.

2. OC, vol. III, pàgs. 380-381. En les cites d'aquest article que vénen a continuació ens limitarem a indicar en cada cas la pàgina, la columna (a - b) i la línia o les línies del text corresponent. Val a dir que, com es posarà de relleu més endavant, Coromines ja féu referència a Civit en obres anteriors (ETC; DECat).

3. Efectivament, unes poques línies més endavant dóna per bona, solament, una citació recollida per Duran i Sanpere: «cap [referència documental] de ben identificada fins a l'any 1488, en què el mencionen, escrit *Cevit*, amb ocasió dels terratrèmols d'aquell any» (380b2-4).

4. L'encapçalament «ETIM.» es troba efectivament a 380b7. Això no obstant, l'autor s'ocupa encara llargament de qüestions historicodocumentals i geogràfiques, de tal manera que, una columna sencera més avall, quan de debò tracti l'etimologia del topònim, li cal reintroduir-ne l'encapçalament (cf. 381a6).

i castell de la rodalia de Sta. Coloma de Queralt, anomenat *Ipsa Vid* i més tard *Ça Vit* o *Çavit de Bordell*. No hi ha, però, base seriosa per identificar els dos llocs que havien de ser bastant lluny un de l'altre; i en tot cas no tenen res a veure en llur origen lingüístic» (380b7-13). I fins i tot es veu amb cor, tot seguit, d'assenyalar amb nom i cognoms els culpables: «La pensada d'identificar aquests dos llocs, ben separats, ve d'un erudit obsedit per la dèria de trobar etimologies, i tan barroer i desprestigiats en això, com Mn. Joan Segura, l'arxipreste de Sta. Coloma de Queralt (...). La idea fou apadrinada per E. Moreu i Rey [sic] (...) i seguida fidelment pel seu deixeble, el jove doctorand Albert Turull, que s'esforçava per raonar-la i dóna documentació del nom de *Ça Vit*» (380b14-28).⁵

És només al final de les consideracions textuais i històriques que, en un breu paràgraf que pren el paper d'enllaç (380b59-381a5), apunta Coromines una altra de les qüestions bàsiques sobre el cas, que sí el condueix pròpiament vers l'etimologia: la fonètica (avui invariable en la forma *sibit*) i, sobretot, en una perspectiva diacrònica, «la impossibilitat del canvi de *Çavit* en *sibit*» (381a1-2), que argumenta amb una pregunta retòrica aparentment indestructible: «¿on s'és vist que mots com *marit*, *grafit*, *escarit* etc. s'hagin pronunciat amb *i-i* (*mirrit* etc.) com *Civit*?» (381a2-4).⁶

---

5. A continuació, Coromines desgrana els aspectes documentals, cosa de què ens ocuparem més endavant, i ho fa sobre dues bases: una, molt discutible com veurem, l'afirmació que aqueix *Ça Vit* medieval, diferent de l'actual Civit, és un «NL desaparegut» (380b29), i l'altra, molt més certa (fins al punt que haurem d'exposar una clara rectificació de determinats aspectes d'una publicació nostra anterior), el fet que algunes de les mencions medievals d'un lloc anomenat *Ipsa Vid* no corresponen pas a l'indret segarra que ens ocupa sinó, simplement, al lloc penedesenc de Lavit, ben conegut. Sigui com sigui, i atès que se'ns hi esmenta personalment, preferim obviar la reproducció de determinats passatges de l'OC on, en essència, Coromines manté i fins i tot creu reforçar la hipòtesi de l'existència perfectament separada no ja del Civit de Segarra i del Lavit de Penedès, evident i inqüestionable ara i abans, sinó també d'aquests llocs respecte d'un ja desaparegut castell i valleta de Çavit o Lavit, vora Santa Coloma de Queralt, tot seguint en això la doctrina exposada en el seu dia per Josep M. Font Rius (cf. 380b29-58).

6. Estranyament, és en acabat aquest paràgraf —i no abans, quan es tractava de tals qüestions—, que l'autor d'OC introdueix una extensa nota final (núm.3) al llarg de la qual, sense donar-hi importància, fa referència a les cites que vàrem donar —«del lloc Ça Vit de Bordell en tres o quatre fogatges inèdits, dels s. XIV-XVI, que prou deuen referir-se (...) a aqueixa part de Segarra» (381b31-34), tot lligant-ho —amb un escepticisme extrem— amb la difícil localització del lloc de Bordell (cf. 381b35-42) i encara, finalment, amb una referència anterior, de 1331, d'una «ecclesia de Ça Vith» que Coromines concedeix que devia ser a la Segarra, si bé s'ho treu de damunt opinant que «devia ser una església d'existència fugaç» (cf. 381b42-48).

La conclusió del nostre etimòleg, vist com a precedent el to emprat per arribar fins aquí, no ens pot sorprendre: «L'ETIM. real no ha estat conjeturada seriosament, si bé en forma insuficient, més que per M[eyer]-Lübke i per mi (E.T.C. I, 265, i DECat II, 625b18-23), que ara en donaré la demostració» (381a6-9). I certament allò que més d'espai ocupa (ja la resta de l'article, de fet: 381a13-b26) és la tal «demostració», consistent en un aparatós desplegament de dades bàsicament filològiques, si bé també en part onomàstiques, les quals es poden resumir tot just en la frase que les encapçala: «ací es tracta d'un NP d'origen aràbic, com el de tants moriscos que hi havia a la baixa Segarra» (381a13-14).⁷

En resum, doncs, Coromines d'una banda es planteja l'etimologia de Civit, cosa que fa a través d'un dilema que acaba resolent a favor de la hipòtesi antroponímica d'origen aràbic (nom personal *Sābīt*), i en contra, per tant, de la hipòtesi vitícola (fitònim *sa Vit*), i d'altra banda, prèviament, analitza la documentació coneguda sobre aquest cas (o possibles homònims seus). Val a dir que és aquest darrer aspecte el que centrarà la present comunicació, ja que al capdavant, com veurem, les dues hipòtesis etimològiques serien possibles, independentment de l'acord o el desacord sobre les formes documentals i, en especial, sobre la seva relació amb determinat(s) nucli(s) de poblament. Més concretament, podem afirmar que, fins i tot sense entrar en la qüestió etimològica, el motiu de la present comunicació és detectar i, en la mesura que sigui possible, esmenar determinats errors que, al nostre parer, cometé Joan Coromines en relació amb aquest cas, tot remarcant d'entrada que aquests errors són essencialment de naturalesa històrica i, sobretot, geogràfica, no pas pròpiament etimològica.

LA DOCUMENTACIÓ HISTÒRICA

A efectes pràctics, hem dividit en tres blocs les mencions documentals que considerem pertinents (o sobre les quals escau fer algun comentari), incloent-hi

---

7. Un mínim desplegament, tanmateix resumit, és representat per la successió d'aquests tres fragments: «es tractava, en efecte, d'un nom propi dels moriscos del Migjorn català i dels valencians, murcians i magrebins» (381a23-25); «són derivats de l'arrel pan-aràbiga *sbr* 'descansar', i 'viure o ser lleuger'» (381a44-45); i finalment, com a conclusió final, «com a nom d'algun morisc, fincat a la Baixa Segarra, quedà en el nom del llogaret de Civit: així es comprèn que aquest nom de gent mal mirada, no arribés a surar més que després de l'Edat Mitjana, i ben poc abans del s. XIX» (381b18-23). Amb la qual cosa, com veiem, Coromines relliga l'explicació etimològica amb la qüestió, abans central, de la identitat del lloc i la seva certament singular absència documental.

tant les que Coromines treu a col·lació en l'esmentat article de l'OC com les que hi manquen, però que hom pot trobar en obres coetànies de localització relativament fàcil, de manera que l'agrupament que presentem respon al tractament de les mencions en la bibliografia actual i al seu grau de pertinència en el cas que ens ocupa.

a) En primer lloc, cal fer esment de determinada documentació d'origen monàstic, datada *circa* 1200, que efectivament, tal com indica Coromines, no correspon pas al nostre topònim sinó a un parònim seu, Lavit (poble de l'Alt Penedès, cap del municipi avui anomenat Terrassola i Lavit), tal com demostra el context de cadascun dels documents en qüestió. Per tant, hem d'assumir sense ambatges un error nostre, atès que el 1991 vàrem incloure aquestes referències dins de l'aparat documental relatiu al Civit segarrenc.⁸ Es tracta en concret de quatre mencions documentals: *Zavit* el 1192, *castro de Vite* el 1198, *kastru / kastrum / mansum / s. Marie de Vite*, el 1205 i, finalment, un altre cop, *castri de Vite* el 1234.⁹ Doncs aquestes formes, la primera aparentment catalana, si bé pertanyent a la relació final dels testimonis del document, i les altres tres llatinitzades sempre sota un fitonímic *Vite*, cal no tenir-les en compte (si no és com a referent paral·lel, però no propi) a l'hora d'analitzar el cas de Civit, i ens limitarem a donar la raó a Coromines tot entonant el corresponent *mea culpa*.

b) En segon lloc, però, cal separar-ne les dues referències, prèvies cronològicament, que es troben en una altra de les col·leccions fonamentals de diplomes catalans medievals: ens referim a les cartes de poblament editades per J.M. Font Rius,¹⁰ on llegim, en sengles textos datats en els anys 1051 i 1151, unes al·lusions a un «locum qui vocatur ad ipsa Vid», a «ipso reguer de ipsa Vid» i a «ipso Pug de iamdictam Vid», totes elles en el primer text, i semblantment a una «gardiam de ipsa Vid» en el segon, que, pel context, és clar que han de correspondre no pas al Penedès sinó a la Segarra, tal com de fet reconeix implícitament Coromines (cf. 380b29-36), si bé resistint-se a identificar-ho amb l'actual Civit i, seguint el mateix Font Rius, remetent a un hipotètic antic

8. A. TURULL, *Els topònims de la Segarra*, Cervera 1991, pàg. 115. (Des d'ara, TS.)

9. Les dues primeres mencions corresponen al Cartulari de Poblet (ed. J. Pons i Marquès, Barcelona 1938), concretament als documents núm. 152 i 264, respectivament, i les dues darreres al Cartulari de Sant Cugat del Vallès (ed. J. Rius Serra, Barcelona 1945-47), docs. núm. 1.254 i 1.320, respectivament també.

10. J. M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña (I. Textos)*, Madrid / Barcelona 1969. Els documents en qüestió són els que duen els núm. 24 i 86, respectivament.

Lavit a la Segarra, actualment «desaparegut». En l'apartat següent (centrat tot just en la realitat geogràfica), veurem que les prevencions de Coromines són infundades —i injustes les invectives que en deriven, doncs—, ja que, comptat i debatut, és més que probable que aqueixa «*ipsa Vid*» dels documents dels segles XI-XII reproduïts per Font Rius s'hagi d'identificar amb el poble de Civit.

c) Finalment, per reblar el clau de la identitat documental del lloc que ens ocupa, és imprescindible treure a col·lació les mencions del nostre cas que es troben de forma sistemàtica en els diferents fogatges i censos coneguts entre els segles XIV i XVIII, i que, com ja hem apuntat, Coromines menysté olímpicament.¹¹ En aquest cas, la localització segarrenca és indiscutible (car en aquests documents els pobles apareixen en una relació que segueix un cert ordre geogràfic dins de cada demarcació senyorial), i val a dir que no és menys significativa l'aparició mateixa del lloc que la forma amb què ho fa: d'una banda, perquè gairebé sempre duu el complement toponímic «de Bordell»,¹² que justament ens permet enfilat aquesta sèrie de mencions sense dubtar mai de la identitat de la referència, i d'altra banda, perquè s'hi observa una evolució fonètica que, com veurem, és una altra de les claus de volta d'aquest cas. Aquestes són les mencions, amb les dates corresponents: *Çavit* (i *Ça Vit*) el 1358, però ja *Çavit de Bordell* en la rebusca de 1359; igualment *Çavit de Bordell* el 1365-70; *Sevit de*

11. L'autor d'OC (i només en nota final, forçat paradoxalment per altres al·lusions al nostre TS; cf. *supra*, nota 6) en diu erròniament «tres o quatre fogatges inèdits» (381b31-32), i si bé admet que «prou deuen referir-se (...) a aqueixa part de Segarra» (381b32-34), ho enllesteix afirmant que «no estan al nostre abast per comprovar-ho» (381b33). És aquest el moment, doncs, de recordar les referències bibliogràfiques modernes d'aqueixos censos i fogatges: J.M. Pons Guri (ed.), «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», a *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXX (1964), pàgs. 323-498; J. Iglésies (ed.), «El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV», a *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, XXXIV (1962), pàgs. 249-356; J. Iglésies (ed.), *El fogatge de 1553*, Barcelona, 1979-1981; J. Iglésies (ed.), *El cens del Comte de Floridablanca. 1787 (Part de Catalunya)*, Barcelona, 1969-1970. Posteriorment, ha estat editat també, per exemple, —i també a cura de J. Iglésies— el fogatge de 1497 (Barcelona 1991), i, malgrat que en deixem fora la referència en funció de la data d'edició (ja massa coincident amb la redacció final de l'OC perquè Coromines ho pogués tenir en compte), no estarà de més fer constar que també en aquest document apareix esmentat, immediatament abans dels llocs segarrencs de Vergós Guerrejat, Talavera i Pavia, el poble de *Çavit de Bordell* (vol. II, pàg. 197).

12. Bordell era un lloc veí, avui desaparegut com a tal i potser identificable amb Rodell, que precisament es trobava a la capçalera de la conca del riu d'Ondara, vers la serra de Montfred (cf. GEC, s.v.; TS, 72-73; i OC III, 77b52-78a2, on significativament Coromines, tot remetent a Duran i Sanpere, reporta que era «prop de Civit»). Al museu de Cervera hi ha almenys un parell de quadres-plànols manuscrits del segle XVIII on aquesta situació apareix ben explícita.

Bordell el 1553, i ja *Sivit de Bordell* en el resum de 1561; i, finalment, ja només *Civit* el 1787 (Cens de Floridablanca).¹³

LA REALITAT GEOGRÀFICA

Observi's que ja d'entrada Coromines diu que Civit «no figura en absolut en els censos, ni el de 1359, ni en cap, fins al de 1831 (...) i el de 1900» (380a55-57), cosa que denota no haver mirat el ja bastant modern Cens de Floridablanca (o haver-ho fet amb apriorismes) i que, a més, confirma la sospita que l'autor desconeixia els textos dels fogatges de 1358, 1365-70 i 1553, per citar-ne només tres de publicats prou anys abans de la redacció final de l'OC, com ja ha estat comentat.¹⁴

Pel que fa a les citacions sí conegudes i admeses com a segarrenques, el *quid* de la qüestió es troba en relació directa amb la identitat del lloc esmentat («*ipsa Vit*», «Çavit», etc.): segons nosaltres, bé deu tractar-se de Civit, però Coromines ho nega taxativament. Coherent amb aquella afirmació inicial segons la qual «no figura en absolut», i coherent també amb una determinada proposta etimològica (sense «*res a veure*»), l'autor de l'OC, tot seguint el rastre de Font Rius, postula segons hem comentat l'existència «fugaç» d'un lloc «desaparegut», concretament «una antiga valleta i castell de la rodalia de Santa Coloma de Queralt» (380b8-9). Però convé no perdre de vista que en aquesta hipòtesi (que Coromines no presenta com una mera hipòtesi, sinó com una veritat absoluta destinada a rectificar una «pensada» sense cap «base seriosa» i forçada per una

13. A banda d'aquestes, hi ha altres mencions documentals, les quals tanmateix no han de presentar problemes d'identificació (tret, és clar, que passin pel mateix sedàs de negació a què se sotmeten les anteriors). Per exemple, la molt significativa forma *Cevit* de 1488 que Coromines recull de Duran i Sanpere, admetent excepcionalment que correspon en efecte a l'actual Civit (OC III, 380b2-6; cf. també TS, 116); o una «ecclesia de Ça Vith de 1331» que també reporta indirectament l'OC (381b42-45, en nota), si bé s'acaba despatxant amb el suggeriment que «devia ser una església d'existència fugaç» (381b45-48); o, en fi, una forma *Zauit* que es troba de passada en el DCVB (III, 306, s.v. coma), curiosament coincident amb la que, corresponent a l'any 1286, podem llegir, amb entrada pròpia, al venerable *Diccionari Aguiló* (ed. 1934, vol. VIII, pàg. 300), on la identificació amb Civit ja era suggerida (com en el DCVB, per cert), malgrat un signe d'interrogant entre parèntesis.

14. Més insòlita és la frase «ni en el de 1359, ni en cap», atès que en un altre article de la mateixa obra (ben lluny: s.v. porta) Coromines al·ludeix, per bé que de forma no textual, a una menció de «Cevit de Bordell» justament en aqueix fogatge de 1359, l'únic que ell sol emprar en l'apartat documental (cf. OC VI, 267b43).